

Aldri mer! Grini-fanger i Charlottenberg 1945 på vei hjem med tog til Nord-Norge.

108939

OG NOEN BLE HELTER...

(Om flyktning-trafikken til Sverige 1940-45)

Denne, og mang andre historier fortelles i brakka som tjenestegjorde for de svenske grensevaktene i Skillingfors under hele okkupasjonen av Norge. Brakka står nå som museum på hembygdsgården i Koppom, hvor grenseløser og hjelpere både på norsk og svensk side fra krigsårene fremdeles møtes. De er ikke mange gjenlevende nå, 50 år etter at deres oppdrag ble avsluttet.

Der møtte vi blant andre Hermann Sæther, som fortalte om årene i spenning og livsfare, men med den store belønning det er å vite at man har reddet menneskers liv. Et av de travleste distriktene langs svenskegrensa var Järnskog med ca åtte miles grense i skogs-terreng nordover fra Töcksfors (E18). Omtrent 20 000 navn står oppført i den tykke protokollen som nå er friggitt og ligger til allmenn beskuelse i museet. Der finner man også kopier av annen følsom og tidligere hemmelig-stemplet dokumentasjon som nylig er sluppet fri-etter 50 års proskribering.

Hermann Sæther slår opp i Hiertners protokoll og leter seg fram til 1945. Der finner han for første gang sin kones og sine svigerforeldres navn, omhyggelig registrert som "Nödfallsviserad" på den 25. mars. Situasjonen var uutholdelig i Norge i slutten av

Da vi nærmet oss grenseovergangen, trakk han frem en pistol.

-Står det ikke i Bibelen at du ikke skal bære pistol? spurte jeg, og antydte at for han som skulle bli prest, var kanskje dette viktigere enn for oss andre grenseløser. Han svarte:

-I min Bibel har jeg en ekstra side på slutten som bare gjelder for tyskere.

Av Anne og Rolf Solheim, Galleri Ord & Bild

krigen. Sæthers svigerfar var innblandet i en sabotasjesak, og både han selv og resten av familien var etterlyst. Sæther måtte lose dem alle over i sikkerhet på svensk side.

DEN FØRSTE FLYKTNING-BØLGEN

I begynnelsen av krigen var Oslo-Halden den letteste og korteste flyktingveien på Østlandet. Den trange Iddefjorden utgjorde selve grensen, og villige roere stulte opp på begge sider. Også med båt fra ytre Oslofjord nedover kysten langs Bohuslän gikk ferden. Men vel halvparten av alle registrerte flyktinger fant veien østover, inn i Värmland.

I det kaos som rådde i Norge etter 9. april 1940, strømmet tusentall både sivile og mili-

tere over grensen. Noen, for om ikke annet enn å få sine biler i sikkerhet, så ikke tyskerne skulle konfiskere dem. Andre var deler av den militære retrett.

Generalmajor Carl Eriksen kom også over grensen. Han fikk aldri beskjeden fra den norske overkommando på Kongsvinger om å rykke frem langs grensen på norsk side og slutte seg til de øvrige styrkene. Han trodde dermed at veien nordover var avskåret og antok at svenskene skulle gå inn i krigen på norsk side. Derfor fortsatte han inn i Sverige med 4600 mann og 400 kjøretøy, og forårsaket et omfattende kaos på de svenske veiene med venstretrafikk...

Svenskene ventet at tyskerne ville forfølge nordmennene inn i

Sverige og at krigen ville bli utvidet til å inkludere dem selv. Det var derfor med blandede følelser svenske militære ledere måtte organisere innkvartering for nordmennene. En tollerv ved grensestasjonen Rörbäcknäs forsøkte å stoppe nordmennenes inntog ved å anholde dem for ulovlig våpeninnførsel.

Til tollstasjonen Flötingen øst for Koppang, kom den 12. april en norsk bilkortesje i stor fart og forsøkte å komme unna tyske fly som forfulgte den. Bilene hadde nå kommet inn på svensk territorium og ble stoppet ved tollbommen av en svensk fenrik som rettet pistolen sin mot den første bilen, og av en svensk sjåfør med en bordkniv i ene handa og en gaffel med en diger falukorv i den andre, som forklarte ivrig at her måtte de ikke tro at de skulle få slippe inn. En høy mann i militærfrakk steg da ut av bilen og bad om å få snakke med tjenestegjørende befal. En serjant kom fram, og den lange mannen i militærfrakk sa:

-Kong Haakon, Norge.

-Sergeant Gustavsson, Sverige.

Det ble en masse telefon-samtaler til høyere svenske myndigheter. De kunne ikke umiddelbart avgjøre om kongen og statsminister Nygaardsvold og de andre ministrene skulle få slippe inn for å interneres, eller om de skulle kunne reise fritt omkring i Sverige. Også her

rådet det angst for at tyskerne ville forfølge kongen og hans eskorte inn i Sverige. Og om de forsøkte å styre Norge derfra, var dette dessuten et brudd på den svenske forfatningen. Da den tyske flyduren nå var borte, valgte imidlertid kongen og hans følge å returnere til Norge.

DEN ANDRE FLYKTNINGBØLGEN

De første flyktningene til Sverige i 1940 ble gitt amnesti av tyskerne og vendte tilbake til Norge. Det var først da fortølgelsene på alle som opponerte mot Quisling-styre og den tyske okkupasjonsmakten begynte, at flyktningestrømmen tok fart.

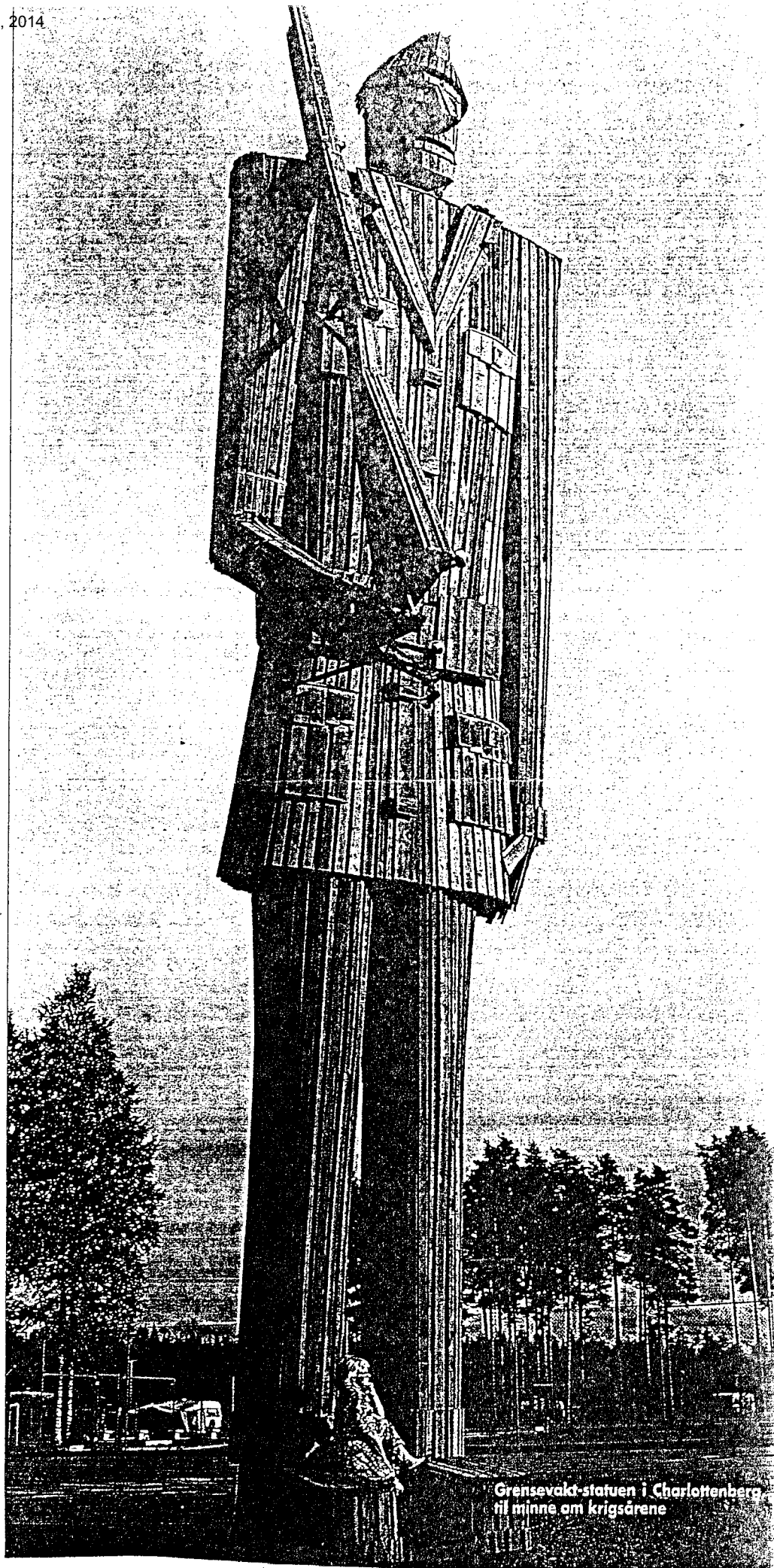
Mange som flyktet til Sverige, ville fortsette til England eller Canada for å forene seg med de norske styrkene der. Men det ble en lang ventetid for å komme videre da Sverige var isolert sjøveien. Noen valgte de utroligste omveier via Sovjet, Asia eller Sør-Amerika før de kom fram.

I mars 1941 begynte en systematisk registrering av alle flyktninger. Den første norske leiren, Öreryd, ble etablert noen mil sør for Jönköping. Det var flyktning-kontoret ved den norske legasjonen i Stockholm som organiserte denne leiren. Legasjonen var direkte underlagt den norske eksilregjeringen i London. Fra Öreryd ble flyktningene sluset inn i det svenske arbeidslivet som nå var ordentlig tappet på grunn av den omfattende mobiliseringen fordi man ventet tysk invasjon.

DE SVENSKES NAZISTENE - FARLIGERE ENN DE NORSKE?

I Järnskog distrikt var Åke Hiertner landsfiskal og representerte den høyeste politimyndighet. Han hadde ansvaret for å godkjenne eller avvise de som kom over grensen fra Norge. Det var slett ikke alle som fikk oppholdstillatelse i Sverige. Mange måtte returnere. Og iblant stod tyskerne eller hirden, de norske grensevaktene i tyskernes tjeneste, og ventet på dem. Tilbakevising skjedde spesielt de to første krigsårene. Totalt ble det i løpet av åtte måneder i 1941 avvist bortimot 800; dvs 27 prosent. Myndighetenes handling, og ikke minst landsfiskalens opptreden, er nylig blitt høylytt kritisert både i aviser og senest i flere svenske TV-program.

Det var ikke ukjent at det i Sverige (som i Norge) fan-

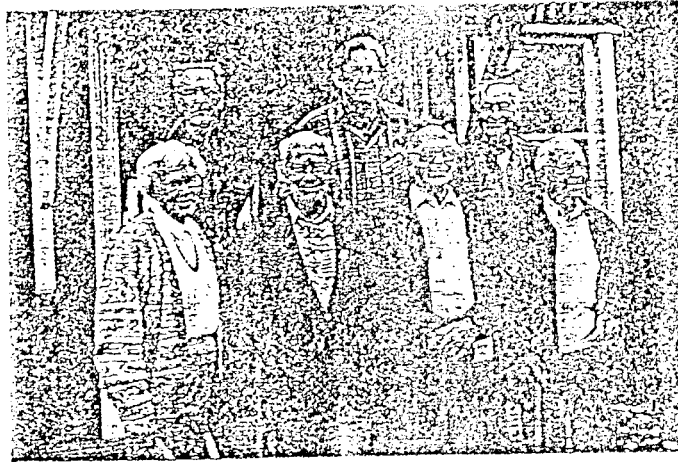
Grensevakt-statuen i Charlottenberg til minne om krigsårene

er sympatisører med tyskerne og Hitlers ideologi om jøder og annet. Dette kapittel i den svensk-norske historien, sammen med "skammens tog", transporten av tyske soldater og krigsmateriell til og fra Norge via svenske jernbaner, utgjør et avsnitt i nabolandenes forhold til hverandre etter 1905. Men det har også tatt tid, etter krigen, å få disse sakene brakt frem i lyset, til tross for at noen har visst dette hele tiden.

Men det manglet heller ikke tøretid og veiåpne på svensk side til å ta imot de tusenvis norske flyktninger. I mørke netter ble store grupper ledet gjennom skogene av sine veiledere, som visste hvor tyskerne ikke ville finne dem. Små barn ble båret over grensen under dyp medisinsøvn, så de ikke skulle gråte og avsløre dem. Fra 1942 ble stort sett alle flyktninger tatt imot, til stor gremmelse for de svenske offiserer, politi, og tollere som sympatiserte med nasjonal-socialismen.

VENN ELLER FIENDE?

For de norske kurerene og losene, men kanskje mer for de svenske, var svenske nazister et stort usikkerhetsmoment. Infor-

Norske grenseløser foran "beredskaps"-museet i Koppam:
Bak fra venstre: Bjørn Klyve, Åge Aulie og Hermann Sæther.
Foran fra venstre: Gunnvor Vinje, Arne Roar, Oddvar Gustavsen og Alf S. Johansen.

masjonen gikk både til Berlin og Oslo via den tyske legasjonen i Stockholm. I Norge var det stort sett velkjent hvem som sympatiserte med tyskerne, mens det på svensk side ikke alltid var så tydelig.

Birger Furugård, den svenske "Quisling", som selv hadde besøkt Hitler, Himmler, Goebbels og Göring, kom fra Värmland og hadde en stor skare

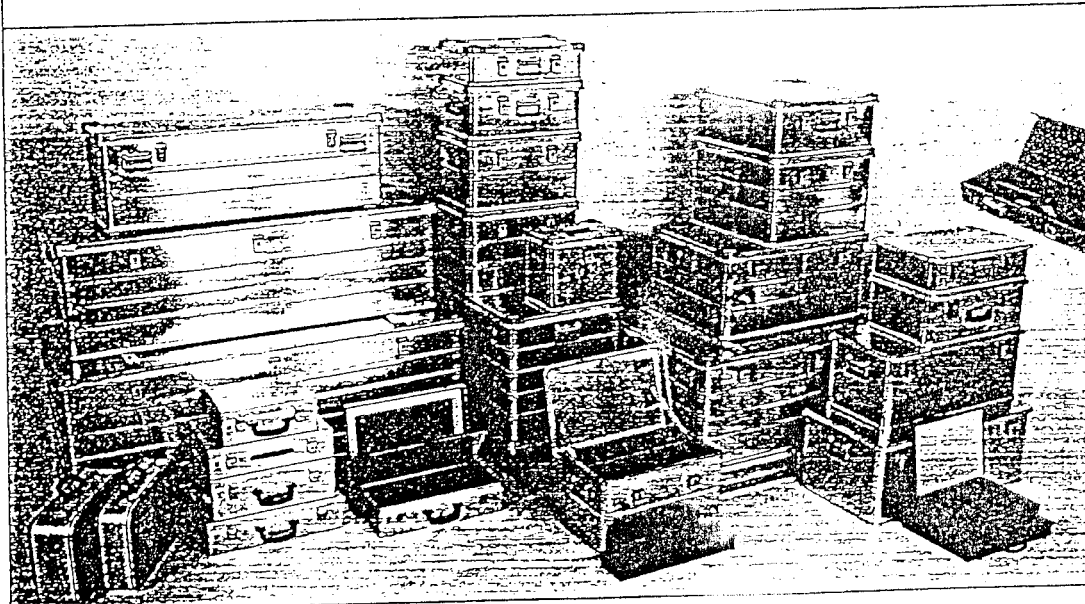
tilhengere der. Ved riksdagsvalget i 1936 var det overveiende dertall for Nationalsocialisterna i Skillingmark kommune. Her gikk noen av hovedledene for flyktninger og kurerer mellom den norske legasjonen i Stockholm og motstandsbevegelsen i Oslo. Det foregikk også en intensiv tysk spionasjevirksomhet mot Sverige, som hadde mange medlemmer i dette

grense området. En svensk grenseløser fortalte at han aldri viste seg på åpen vei når han var i hjembygda si ved Skillingtjernens han gladelig gikk rett på bussen når han var på norsk side. En annen norsk grenseløser, Rudolf Tangen sa rett ut: "begynnelsen av krigen var je reddere for svenskene enn for tyskerne".

KODENAVN "OLA"

Grensen mellom Norge og Sverige går rett igjennom Tanesjøen et par mil sørvest for Skarvud. På sørsida av vannet, på svensk side, ligger en veikgård hvor Oluf Olsson bodde alene. Han var skogsarbeider og hadde mange venner på begge sider av grensa. Han ble en av de første svenske flyktningslosene med dekknavn "Ola", og kom senere til å bli en nøkkelfigur i den norske frihetkampen. I huset hans på Mørkrud, som står helt likt i dag som i 1941, ble det i krigens første bygget opp en sambandsentr i første etasje for Sivorg (Hjemmefrontens sivile del), Milö (Hjemmefrontens militære grener) og XU (Hjemmefrontens etterretningstjeneste). I annen etasje holdt SOE (den britiske

Den beste beskyttelse mot støt, risting, vann, støv ...

Ryfylke Aluminium tilbyr et stort utvalg av transportkasser i sjøvannbestandig aluminium.

Spesialkasser

Vi leverer også transportkasser på spesialmål, med spesialinnredning. Ta kontakt for nærmere informasjon.

ZARGES

RA RYFYLKE ALUMINIUM
Fabrikkveien 2, 4033 Forus
Telefon 51 80 15 90
Fax: 51 80 16 90

GROVE-KNUTSEN & Co. AS
Brobekkvn. 104 A - P.b. 5 Rislakka, 0516 Oslo
Telefon: 22 65 68 00 - Telefax: 22 65 73 30

Transportkasser i Aluminium

OG NOEN BLE HELTER...

illegale etterretnings- og sabotasje-organisasjon) til, med Gunnar Sønsteby som sjef. Mørkerud var således et senter for norsk og britisk kurer- og sambandsjeneste som det ble jaktet intenst på under hele krigen både fra tysk og svensk-nazistisk side. Hit kom blant annet prøver på tungtvann fra Rjukan på vei til England for å bekrefte at Vemork-aksjonen måtte settes igang. I 1943 ble "pengerutene" mellom Stockholm og motstandsfolkene i Oslo opprettet. Milliontalls kroner ble fraktet av Oluf Olsson i forseglede fiskebollebokser til et hulrom under ei trerot på gården Eikeheia. Der ble de hentet og brakt videre til Oslo av en han aldri fikk møte før krigen var over.

Da Oluf ble innkalt til å få kongens fortjenstmedalje, innfant han seg ikke. Han gikk stille tilbake til sitt anonyme liv som skogsarbeider.

LEI AV KJERRINGA - BLE FLYKTNING

I etterpåklokskapens lys er det lett å utpeke dem som ble helter, som ofret egen sikkerhet, penger og av og til livet for andre. Men som i fredstid, er det også i krigens skygge både uærlige, egoistiske og rent kriminelle motiver bak en del handlinger. Slik var det både blant nordmenn og svensker.

Det er helt klart at mange av flyktingene var i en desperat nødsituasjon og risikerte livet ved å bli i Norge. Det gjaldt både jøder, sabotører og andre som hadde gjort livet surt for tyskerne. Men at det ikke gjaldt livet for alle de 50 000 som tok seg over grensa i løpet av de fem årene, er helt klart.

Anders Bjuraas arbeidet ved den nye norske flyktingeleiren Kjesæter som ble åpnet i 1942 da Øreryd var blitt for liten. I tida fram til krigens slutt intervjuet han over 5000 norske flyktinger. Han fikk god erfaring i å sortere ut de som hadde riktige flyktningsmotiver, og de fikk utstedt norsk pass. De som hadde urent mjøl i posen, ble som regel overlatt til svensk politi.

Grunner som ble oppgitt for å flykte, kunne være de mest eiendommelige. Av og til var man rett og slett trøtt på jobben og ville ha forandring, mens i et tilfelle hadde vedkommende blitt lei av kjerringa, og ville

bort. Det ble konstatert at omkring åtte prosent hadde livsnødvendige grunner for å komme ut av Norge.

ETTER 1943

Flyktingestrømmen økte jevnt. Den var størst kort tid før tyskernes kapitulasjon våren 1945. Sommeren 1943 ble det i Sverige mobilisert over 300 000 mann i tilfelle angrep som måtte følge av at transitt-tog-avtalen med tyskerne ble oppsagt. Denne sommeren startet også utdannelsen av de norske "polititroppene". Dette navnet var et forsøk på å dekke over det faktum at det dreide seg om rene militærstyrker som ble opprettet i en annen nasjon, et nøytralt land. Det bød ikke på vanskeligheter å utruste 15000 mann med svenske våpen og utstyr. Det som ble problemet, var at nordmennene ikke lenger var så fascinert av militærtjeneste etter å ha fått jobb og ordnede familieforhold i Sverige. Bare 41 prosent av de innkalte møtte opp våren 1944. For en del var den norske motstandskampen allerede blitt et diffust begrep. Det ble til og med sendt norske foredragsholdere omkring for å mane til innsats, men det var ikke lett å agitere for norsk militærtjeneste uten at det kom den tyske legasjonen i Stockholm for øret. Og da var snart nyheten i Berlin....

Det var et paradoks for mange at Sverige, et nøytralt land, hadde latt tyske tog med militærmateriell få fritt leide inn i Norge. Samtidig med tanken på hva som ville skjedd hvis Tyskland også hadde angrepet og okkupert Sverige. Hvor skulle nordmennene da ha tatt veien...?

DE SISTE VITNER

Det er fremdeles varme i høst sola på hembygdsgården i Koppom. Den lille gruppa med forhenværende grenseloser sitter med kaffekoppene inne i stua. Det knitrer i varmen på peisen mens det kommer en eim av nystekte vafler fra kjøkkenet. 50 år er det siden jubelen brøt løs, slik den aldri hadde gjort det i Norge hverken før eller siden. Det er de siste vitnene som sitter rundt dette bordet. De siste vitnene til et drama i vårt lands historie som mange har hatt altfor lett for å glemme, og som for en del ungdommer er nesten ukjent.

